

LA CENSURA SOBRE LES TRADUCCIONS

A L'ÈPOCA FRANQUISTA

JORDI ARBONÈS

Acabada la guerra, el govern genocida del general Francisco Franco dictà les lleis i els decrets mitjançant els quals prohibia l'ensenyament de la llengua catalana a totes les escoles primàries i secundàries; hom suprimí les càtedres de llengua catalana, d'història de Catalunya i de dret català a la Universitat de Barcelona; hom prohibí la publicació de diaris i revistes en català, l'ús del català als tribunals i les oficines públiques, en documents oficials, en les relacions comercials, en els noms de persones i de carrers etc.; hom prohibí tota mena de manifestació de l'esperit nacional català (el nom de Catalunya, l'escut i la bandera de Catalunya, l'himne nacional català etc.); hom restringí de manera severa la publicació de llibres catalans, el teatre, el cinema i la radiodifusió en català...

La prohibició sobre les edicions de llibres fou brutal i acarnissada, sobretot, i durant molt de temps, en el cas de les traduccions, car va ser en aquesta branca que més va durar. Francesc Ferrer i Gironés, al seu magnífic estudi *La persecució política de la llengua catalana*, diu: «Amb l'entrada en vigor de la llei de Premsa i Impremta de 1966 també s'observa que deixaren amb més llibertat

la publicació de mitjans de comunicació, malgrat que la llei no contemplava pas la pluralitat de llengües. Tot i no existir cap prohibició expressa d'usar la llengua catalana, la seva utilització era vigilada.» I tant! I, en el cas de les traduccions, molts llibres no aconseguien l'autorització de censura fins que no havien estat publicats primer en castellà, i això, en alguns casos, després d'insistir repetides vegades prop de la Direcció General de Cultura Popular, del Ministerio de Información y Turismo, que, sobre el paper, no prohibia, sinó que enviava un taló, signat pel director general d'informació, on deia: «*Se le comunica que no es aconsejable la edición de la obra titulada*» i seguia el títol de l'obra i el nom de l'autor. De més a més, el tràmit era presentat com si fos de «consulta voluntària», això després de promulgada la llei de Premsa i Impremta citada més amunt, quan reconeixia als editors el dret d'imprimir el llibre, si no acatava el «consell» de no editar-lo del Ministerio, però seguidament havia de dipositar uns exemplars, que serien enviats a la *autoridad judicial* corresponent, «*para que dictamine sobre la posible existencia de figura delictiva*». I no cal dir que si l'editor no feia gens de cas d'aquestes disposicions, corria el risc que li segrestessin el llibre, un cop distribuït, i li fessin un procés.

Per tal d'il·lustrar tot això, em referiré a un parell de casos viscuts personalment que, pel fet de viure fora dels Països Catalans, han quedat perfectament documentats en la correspondència que mantenia amb l'editorial. Aleshores (l'any 1966), vaig començar a fer traduccions per a Aymà i, després d'haver-los traduït *Les palmeres salvatges*, de William Faulkner, el senyor Joan Oliver, director literari de la Biblioteca «A Tot Vent», d'Edicions Proa, en haver ponderat les possibilitats de publicació de les obres de Henry Miller i d'Ernest Hemingway, em comunicava que havien decidit d'encarregar-me'n dues, de traduccions: la de *Per qui toquen les campanes*, d'Ernest Hemingway, i *Primavera negra*, de Henry Miller, i em deia: «Hauríeu de començar per *Les campanes*, novel·la que hem resolt de publicar contra el consell dels senyors de la "consulta voluntària". Volem veure si gosen segrestar-la. Mentrestant hem enviat a censura la *Primavera negra*, a la qual em temo que faran alguna supressió.» (17-I-1967; carta de Joan Oliver a l'autor).

El 10 de febrer de 1967, jo li responia que estava encantat de traduir *Per qui toquen les campanes*, sobretot «tenint en compte que la publicació d'aquest llibre haurà de comportar un desafiament». Quan vaig posar mans a la feina, vaig veure que la novel·la original (una edició anglesa, de Penguin Books de l'any 1955, que havia publicat les millors novel·les de l'autor, arran d'haver estat guardonat amb el Premi Nobel l'any 1954) presentava una cosa curiosa: si bé els mots obscens en castellà apareixien en cursiva i amb totes les lletres, quan haurien d'haver aparegut en anglès, hi havia la paraula *obscenity* entre parèntesis. Cal tenir en compte que, en aquest terreny, tant a Anglaterra com als Estats Units, en aquells anys encara tenien molt de pes els conceptes puritans en el terreny de la lletra impresa, de tal manera que, per exemple, el text íntegre de *L'amant de lady Chatterley*, de D. H. Lawrence, no fou publicat fins l'any 1959 a Nova York, i el 1960, a Londres, on tingué lloc un sensacional judici (Regina *uersus* Penguin Books Ltd.), de la mateixa manera que els llibres de Henry Miller foren prohibits als Estats Units fins a mitjan dècada de 1960. Per tal de respectar aquesta particularitat en la versió catalana, se'm va acudir de substituir aquell (*obscenity*) per «dallonses» o «daixonses» [per exemple, posava: «—Vés-te'n a dallonses!», en comptes de: «—Vés-te'n a (obscenitat)», com feia la versió original], car suposava que, altrament, la censura hi ficaria la cullerada. Però, hi vaig deixar amb totes les lletres, com a l'original, els mots en castellà. L'editorial, tanmateix, ja sigui per consell de censura o per decisió pròpia, en alguns casos va optar per la inicial amb els tres puntets (c..., j...), si bé, com sol passar quan cal esmenar tot un original, al llibre imprès podem comprovar que se'ls va escapar més d'un *cojones* amb totes les lletres (per exemple, a la pàgina 324). Això no obstant, els problemes que posteriorment sorgiren amb la censura no foren a causa de les «males paraules», precisament, sinó pel contingut diguem-ne «ideològic».

El 16 de juny de 1967, escrivia a Joan Oliver anunciant-li la tramesa de la traducció acabada de *Per qui toquen les campanes*, i li deia que tot seguit començaria a traduir *Primavera negra*. En la carta següent (sense data, per cert), el senyor Oliver m'acusava

recepció de la traducció, però afegia: «El que passa és que la publicació d'aquesta obra ens va ser desconsellada per la censura, cosa que, tanmateix, ja prevèiem. Malgrat tot, ens interessava tenir la traducció a punt, i amb el senyor Cendrós no descartem la possibilitat de publicar-la contra el "consell" de Madrid, perquè no creiem que s'atreveixin a denunciar-la. Ara, però, la censura passa per un moment de crisi i d'un parell de mesos ençà s'ha endurit extraordinàriament. Sembla que pel setembre hi haurà canvi de personal i estan molt nerviosos. Hem d'esperar.» I encara, més avall, em deia: «M'oblidava de dir-vos una cosa molt important. L'obra de Miller *Primavera negra*, de la qual us vam encarregar la traducció, ha estat també denegada per la censura.» I aleshores, després d'assenyalar que si la tenia feta o molt avançada, la cosa ja no tenia remei, deia que, si no la tenia començada, la canviés per *Els llibres de la meva vida* (també de Miller) «que tenim aprovada amb lleugeres supressions». El cas és que, quan jo vaig rebre aquesta carta ja tenia la meitat de *Primavera negra* traduïda, de manera que vaig suggerir d'interrompre'n la traducció, per dedicar-me a l'altre llibre de Miller, però el fet que em van enviar l'original per via marítima va tenir com a conseqüència que, quan el vaig rebre, ja tenia enllestida la traducció de *Primavera negra*.

A finals de l'any 1967, Aymà encara no havia publicat cap dels llibres traduïts per mi, essent-ne la censura la causa principal. En una carta del 15 de desembre d'aquell any, Joan Oliver em deia, amb la seva característica ironia, referint-se a la recepció de la traducció de *Primavera negra*: «[...] i com que aquesta *Primavera* tardarà molt a florir —com sabeu, està prohibida—, de moment [...].»

També *Per qui toquen les campanes* continuava esperant que bufessin vents més favorables. El 12 de novembre de 1968, el senyor Cendrós m'envià la fotocòpia de la denegació del Ministerio de Información y Turismo, i em deia: «A nosaltres ens han denegat la publicació en català d'aquesta obra i en canvi el Sr. Lara (capità de l'exèrcit espanyol), de l'Editorial Planeta, l'acaba de publicar a Barcelona en castellà. Com us podeu imaginar, estic disposat a armar un petit "show" a base d'aquesta nova humiliació per l'edició catalana.» El petit *show*, el senyor Cendrós el va iniciar el ma-

teix dia que m'escrivia a mi, enviant una carta a Alfred Rice, l'agent literari que manegava els drets de les obres de Hemingway. En aquesta carta, li recordava que, atès que la llei espanyola de Propietat Intel·lectual permetia dues menes de contractes, un per a obres completes, i l'altre, per a obres publicades separatament, Aymà havia adquirit els drets per a la llengua catalana per publicar les obres per separat, atès que no els havia poguts comprar en llengua castellana, perquè ja havien estat concedits a una editorial sud-americana. I aleshores li manifestava la seva sorpresa en veure que l'editorial Planeta havia publicat en castellà *Per qui toquen les campanes*, com a obra separada, mentre que Aymà no havia pogut publicar la traducció catalana, per haver-la prohibida les autoritats espanyoles. I aleshores Cendrós aprofitava l'avinentsa per denunciar l'«*offensive against the language of a certain part of Spain*» ('ofensiva contra l'idioma d'una part d'Espanya') i demanava a l'agent literari que li fes saber com se les havia arreglat l'Editorial Planeta per poder publicar *separadament* en castellà aquella obra i també li demanava com s'ho faria per compensar-lo pels danys que li havia causat, ja que en realitat «*it was us who had the rights for publishing this work in Spain*» ('érem nosaltres qui teníem els drets per a publicar aquesta obra a Espanya'), tot jugant així una carta amb gran astúcia. Això no obstant, el 19 de desembre, el senyor Cendrós em deia: «Sobre l'afer Hemingway, el Sr. Rice ha sortit d'estudi i pel que es refereix a les nostres gestions interiors, se'ns ha comunicat que el Sr. Lara va arriscar-se a publicar la traducció castellana, sense que li passés res. Jo he manifestat, doncs, que a partir d'ara també ens arriscarem al que pugui venir.»

Tanmateix, el llibre va continuar al calaix. I també hi continuava *Primavera negra*. L'11 de juny de 1969, mentre jo prosseguia la traducció de *Tròpic de Càncer*, després d'haver acabat la d'*Els llibres de la meva vida*, el senyor Cendrós em deia: «Quant a *Primavera negra*, malgrat que el senyor Oliver va esporgar convenientment el text, la censura espanyola ens acaba de denegar la publicació. De totes formes, penso que ens atrevirem a publicar-la sense aquesta autorització i ja veurem el que passa.» I així va ser: la novel·la sortia a la venda al febrer de 1970, i el 20 de març, Joan

Oliver m'escrivia al respecte: «Altrament tots hem quedat força sorpresos que la censura, que ens havia prohibit i desaconsellat tres vegades la publicació d'aquesta obra, n'hagi tolerat finalment la circulació; perquè és això: ha deixat passar el terme prescrit per la llei després de la presentació i el dipòsit de sis exemplars a l'oficina de Madrid, sense donar-nos la tarja de circulació. Aquest és un dels procediments supertartufescos que ara practica l'administració. Ara veurem com reacciona el públic lector, el qual, paral·lelament a la desinflor dels editors, sembla que també hagi sofert un estovament.»

Tot seguit, em deia que el senyor Cendrós havia imprimit a la producció per a aquell any un ritme gairebé normal i que li pregava que m'encoratgés a enllestir la versió de *Tròpic de Càncer*, «amb el qual —vist el precedent— sembla que també ens veurem amb cor». El 31 de març, jo li responia tot manifestant-li com em dolia que hagués calgut esporgar o assaujar certes coses a *Primavera negra*, i que estava una mica esverat de pensar el que caldria fer amb el *Tròpic de Càncer*, per tal que pogués veure la llum. I tot seguit li expressava la meua opinió —quant a la possibilitat de sotmetre aquest llibre a retalls i assuaujaments—, en el sentit que, abans de mutilar aquell text, més valia deixar-lo al calaix. Per sort (a pesar de la desgràcia), l'endemà mateix del Dia del Llibre de 1970, les autoritats governatives van segrestar *Un amor fora ciutat*, de Manuel de Pedrolo, per la qual cosa Oliver em deia, en carta del 20 de maig, que «no ens atrevirem a llançar el *Tròpic de Càncer*», sobretot considerant que aquesta novel·la «no se salvaria —em sembla— amb una esporgada com la que hem fet a *Primavera*, sinó que hauria de ser de tals proporcions que desnaturalitzaria l'obra». Si hagués arribat a produir-se aquesta «desnaturalització», jo m'hauria negat a avalar-la i a figurar-hi com el traductor.

Aparentment, en aquells moments la censura s'anava endurint. Jo mateix, al marge de les traduccions, ho vaig sentir en carn pròpia. L'any 1970 van denegar l'autorització a un treball meu. *Teatre català de postguerra*, i l'any 1971 el van tornar a desautoritzar, tot i haver estat «llimat» prèviament. (Quan fou autoritzat, i per tal com no vaig poder tenir control sobre els talls i les esmenes

—per raó de la distància i d'haver confiat la comesa a una tercera persona—, el que en va quedar era literalment un desastre, car hi mancava l'essència i el sentit de reivindicació nacional que jo li havia donat.) I el mateix Cendrós, en una carta del 16 de setembre de 1970, em deia al respecte: «La situació de la censura és encara pitjor que la immediata anterior. Ara encara és més caòtica i insincera.» I afegia: «La situació editorial cada vegada és més difícil. Les cases d'edició estan fent fallida a mans plenes.»

El panorama que a finals de 1970 em pintava Cendrós no podia ser més negre, tant pel que feia a la indústria editorial, sobretot, la catalana («Finalment —em deia el 2 de desembre—, s'han produït les conseqüències d'un excés d'optimisme que ha fet que durant anys es llancesin en el nostre país llibres de totes menes que el públic no ha pogut engolir.»), com pel que es referia a la censura. Així, em comunicava que no podia confirmar-me l'encàrrec de traduir *Tròpic de Capricorn*, car «la censura espanyola, després de la pujada dels tecnòcrates al Govern, s'ha endurit encara més, d'una manera capciosa i jesuítica, però».

I en una carta del 2 de novembre de 1971, Oliver em deia, encara, que les coses anaven pitjor que mai, i afegia: «Estic segur que en aquests moments no fóra possible editar *Primavera negra*, ni amb les supressions que hi vam fer.» Però, en canvi, a la mateixa carta m'anunciava que a fi de mes, apareixeria *Per qui toquen les campanes*, car després d'haver-ne permès l'edició en castellà, no havien tingut altre camí que autoritzar-la, tot i formulant certes indicacions, com ara que on a l'original deia *feixistes*, calia traduir-ho per *nacionals*, i coses per l'estil. Tanmateix, com que el llibre ja el tenien «picat», van decidir de treure'l sense fer cas d'aquestes observacions.

Quan a *Un amor fora ciutat*, de Manuel de Pedrolo, el 20 d'abril de 1972, Cendrós em comunicava que finalment hi havia hagut sentència absolutòria, i afegia: «Farem una nova edició, publicant la sentència tal com ha estat produïda. Serà una novetat, encara que ja veurem què passarà.»

Per tal com les obres «majors» de Miller continuaven dormint el son dels justos al calaix, Cendrós em va proposar de traduir di-

verses obres «menors», com ara: *Reunion in Barcelona, To Paint Is to Love Again* i *Rimbaud* (publicada amb el títol d'*El temps dels assassins*), car la censura no afluixava pas. Dos dies abans de la Diada de Sant Jordi el 1975, per ordre dictada pel Tribunal de Orden Público, fou segrestada la novel·la *Dona de pres*, de Teresa Pàmies, finalista al premi Sant Jordi i que constituïa una de les novetats per al Dia del Llibre de l'editorial Aymà. La nota apareguda al «*Diario de Barcelona*», del 22 d'abril, feia: «*El libro de la Pàmies no podrá, por lo tanto, estar presente en el Dia de Sant Jordi. Tampoco la escritora, ya que por orden de su médico se halla en una tranquila localidad fuera de Barcelona donde debe guardar un reposo absoluto durante unas tres semanas, para que su salud no se resienta de la febril actividad que ha desarrollado estos últimos meses .*»

La situació, doncs, continuava essent dura, però Cendrós no deixava d'exercir pressió sobre les autoritats governatives. El 17 d'abril de 1975, tot fent referència a l'expedient núm. 2791-67, per l'obra *Tròpic de Càncer*, autor Henry Miller, adreçava una nota de tres pàgines al Sr. director general de Cultura Popular, de Madrid, aprofitant el canvi que es produïa arran de la mort de Franco, en la qual exposava les virtuts de l'autor del cas i els valors de l'obra qüestionada, tot subratllant que «*los títulos más significativos de su vasta producción han sido y son objeto de numerosas y copiosas ediciones en su lengua original y en traducciones a todas las lenguas cultas*», i argumentava: «*Es evidente que la única objeción que puede hacerse a la obra objeto de este escrito es la crudeza de muchos pasajes y el lenguaje directo y libre, de la calle, que usa el autor en ocasiones en que los hechos relatados parecen exigirlo.*» Després de prosseguir aquesta argumentació de manera minuciosa, amanida amb astuts raonaments, es referia al «*llamado "programa del 12 de febrero", lúcida y valientemente expuesto por el actual presidente del Gobierno*», en el qual «*se declara sin ambigüedades la firme decisión de adaptar los criterios aplicables a todos los derechos civiles a las nuevas realidades de la sociedad española —madurada a lo largo de treinta y cinco años de régimen providente— y de interpretar con holgada amplitud, y en su caso*

ensanchar, la medida y la norma existente», i així continuava remarquant que Espanya havia evolucionat i prosseguia evolucionant devers «*moldes de gradual democratización*» etc. etc., per acabar manifestant que esperaven del «*recto e ilustrado criterio*» del director general de Cultura Popular, que volgués reconsiderar l'expedient corresponent i autoritzar una «*edición limitada y en catalán de la misma*». El 12 de maig, el senyor director (la signatura del qual és il·legible) contestava que «*sin despreciar los argumentos y justificaciones para una eventual autorización, contenidas en su escrito, y de acuerdo en todo momento con las disposiciones legales vigentes, es innegable que en trámite de Consulta Voluntaria este Centro Directivo no puede autorizar expresamente el citado título. Aún reconociendo el indudable valor literario del autor, su enorme prestigio universal y proyección en el mundo literario, numerosas escenas de su obra incidirían negativamente en nuestro ordenamiento jurídico*». La citació és una mica extensa, però considero que s'ho val. I acabava dient: «*Por supuesto que pueden hacer uso del derecho que la ley de Prensa e Imprenta expresamente les reconoce, cual es la constitución del depósito de ejemplares; en cuyo supuesto, y del acuerdo con en [sic] contenido del art. 64 de la citada ley, lo remitiríamos a la autoridad judicial correspondiente para que dictaminara sobre la posible existencia de figura delictiva. Dios guarde a Ud. muchos años.*»

Quan el 3 de juny de 1975, Cendrós m'enviava les fotocòpies d'aquests escrits creuats amb la Direcció General de Cultura Popular (censura), em comentava: «És la primera vegada que el Ministeri de Informació i Turisme ens dóna una resposta com aquesta. Naturalment aquest document, firmat pel mateix director general, s'afegirà al dossier que tenim de les nostres relacions amb la censura espanyola. Un dia o altre en farem un llibre.»

El 9 d'abril de 1976, tot i els canvis que s'havien anat produint i fent visibles al cinema i al teatre, i a les revistes «especialitzades», *Tròpic de Càncer* encara no podia ser publicada, com em deia Cendrós en una carta: «El "destape" de les actuals autoritats postfranquistes no arriba a tant.» Tanmateix, l'esperit de lluita de Cendrós no el devia deixar tranquil, car poques setmanes després, el 20 de

maig de 1976, m'escrivia: «Pel que es referix a *Tròpic de Càncer*, he donat instruccions per a la seva publicació. Ja veurem què succeirà. En tot cas, estic disposat a fer el "número" corresponent. Ens cobrirem de glòria si som perseguits, cosa que, d'altra banda, no espero.» I el 9 de setembre d'aquell any, em deia: «[...] com sigui que publicarem segurament per Nadal el *Tròpic de Càncer* (ara tenim tota classe d'"aperturas": política, sexe etc. etc.) em podrieu traduir el *Tròpic de Capricorn* que també tenim contractat.»

Evidentment, en aquest cas, Cendrós no fou perseguit, però en certa manera es va cobrir igualment de la glòria d'haver publicat per primera vegada *Tròpic de Càncer* dins l'estat espanyol, i en llengua catalana, després de tants esforços i de tanta lluita contra els procediments de les autoritats governatives per mantenir les prohibicions sobre les traduccions catalanes amb més furor que no demostrava amb les castellanes (com va quedar palès amb la publicació de *Per qui toquen les campanes* pel senyor Lara, de Planeta); i així ho va haver de reconèixer l'Editorial Alfaguara (a «La Vanguardia», 5-x-1977), després d'haver-se arroгат públicament aquest mèrit, quan temps després va començar a publicar aquestes obres en castellà, sense haver hagut de bregar amb la censura.

Considero que aquests casos són paradigmàtics i, per tant, pagava la pena que quedessin enregistrats de cara a l'esdevenidor, ja que Joan B. Cendrós mai no va arribar a publicar el dossier de les relacions d'Aymà amb la censura espanyola en forma de llibre, tal com pronosticava de fer algun dia en la seva carta.

ANTONI CAYROL, PREMI D'HONOR
DE LES LLETRES CATALANES 1995*

PERE VERDAGUER

M'agradaria començar aquest text fent referència a una anècdota de la nostra adolescència. Érem uns minyons que assistíem a la festa solemne dels Jocs Florals de la Ginesta d'Or, al Teatre Municipal de Perpinyà. Hi havia en particular els malaguanyats Francesc Català i Francesc Vilalta i, en la grisor i la xafogor d'aquella tarda ja estiuenca, «vet ací que avança per l'escenari fins a la bateria de llums un noi gegantí, amb tot el posat d'un heroi de pagès que, sense emoció visible, sense presses i com aquell qui està avesat a anar fent, va instal·lar el seu poema a la sala»:

«Valcebollera
fremet de freixeneda
mar blanca de fullatge
que el sol ros petoneja
amb mossegades d'ombra...»

* Adaptació del text llegit el dia 8 de juny d'enguany en l'acte de lliurament del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes 1995 a la seu d'Òmnium Cultural.